

RAQOBAT VA MONOPOLIYANING IQTISODIYOTGA TA'SIRI

Islomova Sarvinoz Fazliddin qizi

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti

Iqtisodiyot yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqobat va monopoliyaning iqtisodiyotga ta'siri, ularning bozor mexanizmlaridagi o'rni hamda iqtisodiy rivojlanishga ko'rsatadigan ijobiy va salbiy jihatlari tahlil qilinadi. Raqobatning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifati va narxlar barqarorligiga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, monopoliyaning bozor muvozanatiga, narx shakllanishiga hamda iste'molchilar manfaatlariga ta'siri haqida ilmiy tahlil beriladi. Maqolada raqobat muhitini shakllantirishning iqtisodiy taraqqiyotdagi ahamiyati ham asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: raqobat, monopoliya, bozor iqtisodiyoti, narx mexanizmi, ishlab chiqarish samaradorligi, iqtisodiy rivojlanish, bozor muvozanati, iste'molchi manfaatlar, iqtisodiy siyosat, bozor tuzilmasi.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobat va monopoliya iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ular ishlab chiqarish jarayoni, tovar va xizmatlar narxi, bozor muvozanati hamda iqtisodiy rivojlanish sur'atlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, zamonaviy iqtisodiyotda bozor munosabatlari rivojlanib borayotgan bir paytda raqobat muhitini shakllantirish va monopoliyalarning salbiy oqibatlarini kamaytirish muhim vazifalardan biri sifatida qaraladi. Shu sababli raqobat va monopoliyaning iqtisodiyotga ta'sirini o'rganish iqtisodiy nazariya va amaliyot uchun dolzarb masalalardan biridir.

Raqobat iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri bo'lib, u ishlab chiqaruvchilarni yanada samarali ishlashga, yangi texnologiyalarni joriy etishga va mahsulot sifatini oshirishga undaydi. Raqobat mavjud bo'lgan bozor sharoitida korxonalar iste'molchilarning ehtiyojini qondirish uchun o'z faoliyatini doimiy ravishda takomillashtirib borishga majbur bo'ladi. Bu esa iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga, resurslardan oqilona foydalanishga va innovatsion faoliyatning kuchayishiga xizmat qiladi. Natijada bozorda turli xil mahsulot va xizmatlar paydo bo'ladi, bu esa iste'molchilar uchun keng tanlov imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, ayrim hollarda bozorda monopoliyalar ham shakllanadi. Monopoliya — bu ma'lum bir tovar yoki xizmat bozorida yagona yoki ustun mavqega ega bo'lgan ishlab chiqaruvchi yoki korxona faoliyatidir. Monopoliyalarning paydo bo'lishi turli sabablarga bog'liq bo'lishi mumkin: tabiiy resurslarning cheklanganligi, katta miqdordagi kapital talab qilinishi, texnologik ustunlik yoki davlat tomonidan berilgan imtiyozlar shular jumlasidandir. Monopoliyalar ba'zi holatlarda ishlab chiqarish jarayonini markazlashtirish orqali samaradorlikni oshirishi mumkin bo'lsa-da, ko'pincha ular bozor raqobatini cheklab qo'yishi bilan ham tavsiflanadi.

Monopoliyaning mavjudligi bozorda narxlarning sun'iy ravishda oshishiga, mahsulot sifati pasayishiga yoki innovatsion faoliyatning sustlashishiga olib kelishi mumkin. Chunki raqobatning yetishmasligi ishlab chiqaruvchilarning bozor talablariga moslashish motivatsiyasini kamaytiradi. Natijada iste'molchilar manfaatlari zarar ko'rishi ehtimoli ortadi. Shu sababli ko'pgina davlatlarda monopoliyaga qarshi siyosat yuritilib, sog'lom raqobat muhitini shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi.

Bugungi kunda iqtisodiyotni rivojlantirishda raqobatni qo'llab-quvvatlash va monopoliyalarning salbiy ta'sirini cheklash muhim ahamiyatga ega. Bozor iqtisodiyoti samarali ishlashi uchun davlat tomonidan tegishli iqtisodiy siyosat yuritilishi, raqobatni rag'batlantiruvchi qonun va mexanizmlarning joriy etilishi zarur. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, yangi korxonalar tashkil etish uchun qulay sharoit yaratish orqali bozorda raqobat

darajasini oshirish mumkin. Bozor iqtisodiyoti tizimida raqobat iqtisodiy jarayonlarning samarali ishlashini ta'minlaydigan muhim omillardan biri hisoblanadi. Raqobat mavjud bo'lgan sharoitda ishlab chiqaruvchilar o'z mahsulotlarini bozorda muvaffaqiyatli sotish uchun turli usullarni qo'llashga harakat qiladilar. Bu jarayonda mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va iste'molchilar talabini chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada raqobat nafaqat alohida korxonalar faoliyatini rivojlantiradi, balki butun iqtisodiyotning barqaror o'sishiga xizmat qiladi. Raqobat muhitida korxonalar o'z faoliyatini doimiy ravishda takomillashtirib borishga majbur bo'ladi. Agar korxona bozorda o'z o'rnini saqlab qolmoqchi bo'lsa, u ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi, innovatsion texnologiyalarni joriy qilishi hamda mahsulot turlarini ko'paytirishi zarur bo'ladi. Bunday sharoitda iqtisodiyotda texnologik rivojlanish tezlashadi va yangi mahsulot hamda xizmatlar paydo bo'ladi. Bu esa aholining ehtiyojlarini yanada to'liqroq qondirish imkonini yaratadi. Raqobat shuningdek narxlarning shakllanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bozorda ko'plab ishlab chiqaruvchilar mavjud bo'lsa, ular o'z mahsulotlarini sotish uchun narxlarni muvozanat darajasida belgilashga majbur bo'ladi. Chunki haddan tashqari yuqori narx qo'yilgan taqdirda iste'molchilar boshqa ishlab chiqaruvchilarning mahsulotini tanlashlari mumkin. Shu sababli raqobat narxlarning barqaror bo'lishiga va bozorda adolatli muhit shakllanishiga yordam beradi. Bu jarayon iste'molchilar manfaatlarini himoya qilishda ham muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, iqtisodiyotda monopoliyalar ham uchrab turadi. Monopoliya sharoitida ma'lum bir tovar yoki xizmatni ishlab chiqarish va sotish bozorida bitta yoki juda kam sonli korxonalar ustunlik qiladi. Bunday holatda raqobat darajasi sezilarli darajada kamayadi. Monopol korxona bozorda yetakchi mavqega ega bo'lganligi sababli narxlarni o'z manfaatlariga mos ravishda belgilash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ayrim hollarda narxlarning oshib ketishiga va iste'molchilar uchun noqulay sharoitlarning yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin. Monopoliyaning iqtisodiyotga ta'siri har doim ham bir xil bo'lavermaydi. Ba'zi holatlarda yirik

korxonalar mavjudligi ishlab chiqarishning markazlashuviga va resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi. Masalan, katta miqdordagi kapital talab qilinadigan sohalarda yirik korxonalarning faoliyati iqtisodiy samaradorlikni oshirishi mumkin. Bunday holat ko'pincha tabiiy monopoliyalar mavjud bo'lgan tarmoqlarda kuzatiladi. Lekin shunga qaramay, monopoliyaning haddan tashqari kuchayib ketishi bozor mexanizmining erkin ishlashiga to'sqinlik qilishi mumkin. Monopoliyalar mavjud bo'lgan sharoitda ishlab chiqaruvchilarning innovatsion faoliyati ba'zan sustlashishi ham mumkin. Chunki raqobatning yetishmasligi korxonalarni yangi texnologiyalar joriy etishga yoki mahsulot sifatini oshirishga kamroq undaydi. Natijada iqtisodiy rivojlanish sur'atlari sekinlashishi ehtimoli paydo bo'ladi. Shu sababli ko'plab davlatlar iqtisodiyotda sog'lom raqobat muhitini shakllantirishga intiladi va monopoliyaga qarshi siyosat olib boradi. Davlat tomonidan raqobatni qo'llab-quvvatlash iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Buning uchun monopoliyaga qarshi qonunlar qabul qilinadi, bozorga yangi korxonalar kirib kelishi uchun sharoit yaratiladi hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlantiriladi. Bunday choralar natijasida bozorda raqobat darajasi oshadi va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi ta'minlanadi. Raqobat va monopoliya o'rtasidagi muvozanat iqtisodiyotning samarali faoliyat yuritishida muhim rol o'ynaydi. Agar bozorda faqat monopoliyalar hukmron bo'lsa, bu iste'molchilar manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin. Aksincha, sog'lom raqobat muhiti mavjud bo'lsa, ishlab chiqarish samaradorligi ortadi, mahsulot sifati yaxshilanadi va iqtisodiy o'sish uchun qulay sharoit yaratiladi. Shu sababli iqtisodiy siyosatda raqobatni rivojlantirish va monopoliyaning salbiy ta'sirini cheklash muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqobat va monopoliya bozor iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi hamda ular iqtisodiy jarayonlarga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Raqobat iqtisodiy rivojlanishning muhim omili bo'lib, u ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga, mahsulot sifatini yaxshilashga va narxlarning

muvozanatda shakllanishiga xizmat qiladi. Raqobat mavjud bo'lgan sharoitda korxonalar bozorda o'z o'rnini saqlab qolish uchun doimiy ravishda yangiliklar joriy etishga, texnologiyalarni takomillashtirishga va iste'molchilar talabini qondirishga intiladilar. Bu esa iqtisodiyotning barqaror o'sishi hamda aholi farovonligining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Monopoliya esa ayrim holatlarda ishlab chiqarishning markazlashuvi va yirik loyihalarni amalga oshirishda samaradorlikni oshirishi mumkin. Biroq monopoliyaning haddan tashqari kuchayishi bozor mexanizmining erkin faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, narxlarning asossiz oshishiga hamda mahsulot sifati pasayishiga olib kelishi ehtimoli mavjud. Shu sababli iqtisodiyotda sog'lom raqobat muhitini shakllantirish va monopoliyalarning salbiy ta'sirini cheklash muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy iqtisodiy siyosatda raqobatni qo'llab-quvvatlash, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish hamda monopoliyaga qarshi samarali mexanizmlarni joriy etish iqtisodiy taraqqiyotning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Shunday qilib, raqobat va monopoliya o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash iqtisodiyotning barqaror va samarali rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A. O'lmasov. **Iqtisodiyot nazariyasi.** – Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti, 2017.
2. Sh. Shodmonov, U. G'afurov. **Iqtisodiyot nazariyasi.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
3. N. Gregory Mankiw. **Principles of Economics.** – Boston: Cengage Learning, 2020.
4. Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus. **Economics.** – New York: McGraw-Hill Education, 2019.
5. O'zbekiston Respublikasi **“Raqobat to'g'risida”gi Qonuni.** – Toshkent, 2012.